

УДК 130.2(477)

Комаров Р. В.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРОЇЗМ ЯК ПРЕДМЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ: ПРОБЛЕМА ОСМИСЛЕННЯ В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

У статті досліджується та аналізується національний героїзм як предмет зацікавлення української філософії національної ідеї та особливості його розуміння в її контексті. Як джерела та зразки поетичної рефлексії нації розглядаються твори Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки.

Під час аналізу певної національно-культурної традиції дослідник постає перед низкою феноменів, які на перший погляд не належать до сфери зацікавлення філософії. Таким є героїзм – специфічна соціокультурна характеристика людини, що підлягає зазвичай аналізу соціологічному, культурологічному, історичному тощо. Проте, якщо ми розглядатимемо культуру з урахуванням її найзагальніших сутностей і властивих їй уявлень про людину, героїзм стає одним із феноменів, що першочергово потребують розуміння. Його осмислення відбувається на рівні

різних текстів, серед яких одне з найвагоміших місць посідають тексти поетичні, що, можливо, хоча й не філософські за формою, виражають загальні сенси, поняття національного буття, усвідомлення національного у найзагальнішому підґрунті різних його виявлень. Їх дослідженню з огляду на виявлення героїчних символів та з'ясування сенсу для української культури й присвячено цю роботу. Потреба такої аналітики обумовлена як теоретичним значенням, так і практичною актуальністю феномену. З одного боку, осмислення героїчного, не дослідженого україн-

ською філософською думкою повною мірою, визначення його природи та знаходження атрибутівних характеристик розкриває суттєвий аспект рефлексування з проблем українського буття і може стати основою побудови образу власної нації та культури. З іншого, український героїзм - чинник відповідної ідентичності, тому розуміння його природи розкриває змістовний і ціннісний аспект української національної культури, формує її антропологічний ідеал, ідентифікація з яким і є процесом національної ідентифікації. Враховуючи вищенаведене, дослідження героїчного символу є продуктивним для з'ясування вагомих проблем національного.

Перш ніж розглядати тексти, що належать українській традиції, варто визначитися з певними теоретичними позиціями, спираючись на які, ми й розглядатимемо феномен національного героїзму. В цьому контексті ми слідом за К. Гюбнером можемо назвати його аспектом феноменології національної ідентифікації - того, що є основою ідентифікації людей з їхньою нацією, якому внутрішньому досвіду вона відповідає, відповідних категорій і пов'язаного з ними внутрішнього досвіду людини [1, 345]. Обґрунтований і розгляд героїзму як складової культурних порядків - «визначених сфер впорядкованості, де взаємодія і комунікація особливим способом організовані і мають специфічний символічний вираз» [2, 153]). Зауважимо, що героїзм завжди є репрезентацією буття національної культури, персоніфікацією культури як такої та культурного порядку - усталеності й осмисленості, які визначають сенс окремого людського буття в онтологічному контексті цієї реальності. Керуючись вищенаведеним, ми й аналізуватимемо означений нами аспект української думки.

Вітчизняна філософія національної ідеї, в контексті якої як самостійна стверджується тема нації, її специфіки, що визначає місце й покликання українського народу в загальнолюдському єднанні [3, 136], традиція, що веде початок від XIX ст., органічно складається з поезій, які були пов'язані з постійним рефлексуванням довкола універсальних національних проблем та вербалізацією універсальних понять, серед яких вагомим місцем посів і героїзм. Тому задля з'ясування його сенсу ми звертаємось до поезій Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, в яких він був розкритий найяскравіше (увага саме до типових для українського самоусвідомлення шевченкового «Кобзаря», франкового «Мойсея», поеми Лесі Українки «Давня казка» обумовлена тим, що їхньою головною темою є національно-культурна, а провідною концепцією - розв'язання різних

проблем українського існування). Варто зауважити і про дві головні особливості підходу до феномену в контексті цих творів. По-перше, це постійний пошук скоріше не сенсів сучасної реальності, а бажаного, що було зумовлено відсутністю культурних та державних оформленостей української нації на той період (І. Франко стверджував, що «ідеал національної самостійності в усякому погляді, культурним і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого... але від нашої свідомості цього ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми йдемо тими стежками в напрямі до нього» [4, 77]). З того ж виходить і характеристика героя в сенсі культурної творчості, під якою ми розуміємо створення принципово нових форм культури, що стають онтологічно необхідними для нації, визначаючи власне те, чим вона є. З огляду на постійну спрямованість до символізованої національної мети і творчий характер героя, який повинен здобувати недостатню для адекватного національного розвитку основу, ми й розглядатимемо український героїзм в означеному нами контексті. Розпочнемо дослідження з поезій Тараса Шевченка.

Свідомо обминаючи увагою значення самої шевченкової постаті як героїчної та зосереджуючись лише на поетовій творчості, варто підкреслити її винятковість для української традиції розуміння героїчного. В сакральному для вітчизняної культури тексті «Кобзаря» можна постійно знаходити означення українських слави, мужності, духу, волі тощо. Шевченкове рефлексування над українською історією (ідеальною, символізованою моментами її досягнень і розквіту) перетворює просте її знання на усвідомлення як складової власного життя, тому й бачимо, що «слава козацька на всім світі встала» [5, 52], ознаменовуючи, відповідно, славне походження самої України, нагадуючи нащадкам про неможливість власного забуття («Нас тут триста, як скло, товариства лягло! І земля не приймає...» [Там само]); бачимо те, що героїчні надбання можуть об'єднати націю («І оживе добра слава, слава України... обнімійся ж, брати мої, молю вас, благаю!» [5, 273]), національний героїзм ідентифікує людину з нацією («Ще як були ми козаками... ото нам весело жилось!» [5, 337]) тощо. З безлічі образів поезій Шевченка, на нашу думку, варто виділити два - образи воїна та поета (перший з цих найістотніших типів національного героїзму репрезентує національну волю, здатність нації до самоствердження і власного захисту, а другий - її емоційно-чуттєве життя, рефлексування над власною долею, а головне-

здатність оспівувати свою славу та розповідати про себе власною мовою іншим народам). Квінтесенцією образу захисника Батьківщини для Шевченка, безумовно, є козак. Козацтво для нього - це передусім українська золота доба («апогей національної історії, доба матеріального чи духовного й мистецького розквіту нації» [6, 132], кажучи словами Е. Сміта): «Ще за Гетьманщини святої, давно се діялось колись» [5, 373]. Козацтво - основа українського життя в усі його періоди, втілення адекватного українського буття («Нехай душі козацькї в Україні витають - там широко, там весело од краю до краю» [5, 22]), символ найвищого виявлення власне українського, розвитку нації, яким він має бути («Було колись - запорожці вмїли панувати. Панували, добували і славу, і волю» [5, 52]). Нарешті, козацтво для Шевченка є основою тяглості української традиції, ґрунтом існування українців, незважаючи на будь-які перепони: «Високїї ті могили, де лягло спочити козацькеє біле тіло. Високїї ті могили, чорніють, як гори. Та про волю нишком в полі з вітрами говорять. Свідок слави, дідівщини з вітром розмовляє, а внук косу несе в росу, за ними співає» [5, 53]; «Пишними рядами виступають отамани, сотники з панами, і гетьмани... Прийшли, сіли коло мене і про Україну розмовляють, розказують, як Січ будували... як бенкетували» [5, 62]. Поетові твердження вказують, таким чином, на героїчне минуле як основу не тільки існування українського в сучасності, а й передусім на підґрунтя побудови адекватного українського майбутнього, розвитку нації, заснованого на її минулому (саме існування українських героїв і їх здобутки обґрунтовують необхідність українського як такого). Спомин про героїв, їх оспівування й перетворення на національні символи ведуть нас до іншого образу - національного поета.

В контексті національної культури поет, який оспівує народну долю, постійно актуалізуючи найважливіше та найсуттєвіше, що було і є в усьому національному житті, поет, який виражає «найсокровенніше осереддя... національного досвіду» [7, 19], є однією з центральних героїчних образів (принагідно можна згадати слова англійця Т. Карлейля, присвячені Шекспіру: «Так, цей Шекспір наш: ми створили його, ми говоримо та думаємо згідно з ним; ми однієї крові й роду з ним» [8, 139]). Природно, що й Шевченкові, який сам потім набув статусу героя, важко було обминути образ національного поета, більше того, його поезії часто демонструють саме таку самоідентифікацію митця, свідомого культуротворчого значення своїх творів: «Хїба самому

написати таки посланіє до себе та все дочиста розказати, усе, що треба і не треба. А то не діждешся його, того писанія святого, святої правди ні од кого» [5, 455], «Либонь уже десяте літо, як людям дав я «Кобзаря»...» [Там само]. Проте геніальність і героїзм національного поета полягають завжди у тому, що він не просто звертається до власного народу, а робить це на основі його глибокої традиції, народних почуттів, думок, уявлень про форми власного буття. Відповідно до цього й Шевченко, кажучи про поета, звертається до вічно актуальної української архаїки - кобзарства, через нього підкреслюючи значення національної поетичної творчості та зрештою, одержуючи цей епітет. У збірці поезій, які й отримали назву «Кобзар», образ народного співця важливий: «...Слава сонцем засіяла, не вмере кобзар, бо навіки його привітала» (слова, присвячені І. Котляревському) [5, 19], «Бандуристе, орле сизий! Добре тобі, брате: маєш крила, маєш силу, є коли літати» [5, 57] тощо. Одним же з найістотніших символів поета для Шевченка став його перебендя. Він розкриває і універсальність поетової постаті, її спрямованість до всього народу («Перебендя старий, сліпий... він усюди вештається та на кобзі грає. А хто грає, того знають і дякують люде: він їм тугу розганяє, хоть сам світом нудить» [5, 24]), і її сакральність, зв'язок народного співця з надприродним і божественним («То серце поволі з Богом розмовля, то серце шебече Господню славу» [5, 25]), і втілює багато інших істотних рис національного. Найголовніше ж те, що народний співець є виразником національного досвіду в усій повноті та виявленнях, доносячи його до людей, роблячи зрозумілим і рідним: «Заспіває про Чалого - на Горлицю зверне; з дівчатами на вигоні, - Гриця та веснянку, а у шинку з парубками - Сербина, Шинкарку; з жонатими на бенкеті (де свекруха злая) - про тополю, лиху долю, а потім - У гаю; на базарі - про Лазаря або, щоб те знали, тяжко-важко заспіває, як Січ руйнували» [5, 25]). Словами, що вміщують у собі, можна сказати, символіку всього українського національного досвіду, ми завершимо розглядати розуміння героїчного Т. Шевченком та перейдемо до інших поетичних текстів української традиції, в яких знаходимо відповідні його описи.

У поезіях Шевченка, як уже було зазначено, ми побачили визначеність національного героїзму в його вічності, позачасовості та абсолютності. Інша ж поезія, зображаючи Україну в її культурному вимірі, пов'язана із зображенням відповідного героїзму. Такими є твори І. Франка та Лесі

Українки, спрямовані передусім на висвітлення культуротворчості як досягнення національної мети (уже згадувався той ідеал національного пошуку, над яким рефлексував Франко). Керуючись міркуваннями вітчизняної дослідниці О. Забужко, зауважимо, по-перше, те, що ця поезія мала сенс своєрідного національного пробудительства, ідею необхідності «національного пробудження, котре іде «згори», «вниз» і «вшир», а відтак завжди потребує для «першопоштовху» своїх будителів» [11, 64], а, по-друге, що ті самі автори досить часто зверталися до «націотворчої функції інтелігенції» [11, 65], Ми також розглянемо український героїзм у розумінні Франка й Лесі Українки з огляду на цю націотворчу функцію, на своєрідний тип героя-пробуджувача, що й становить їх внесок не лише в українську національну справу, а ще і в розуміння українського героїзму.

Властивий українській культурі тип героя-пробуджувача, людини, яка веде свій народ до розвитку в усіх напрямках і, найголовніше, в національному, тип людини, яка «сама подається на тернистий шлях» [9, 183], яскраво виявляється в творчому спадку І. Франка. Першим твором, який ми розглянемо саме в цьому, національному аспекті, є поема «Мойсей». Вже на її початку знаходимо чітку вказівку на поводи́ря народу та його героїчну місію: «Народе мій, замучений, розбитий... Твоїм будущим душу я тривожу, від сорому, який нащадків пізніх палитиме, заснути я не можу» [10, 212] (стурбованість долею всього народу, національною гідністю є першим поштовхом до подвигу). З огляду на це, біблійний Мойсей протягом усієї поеми зображується як справжній саме національний герой. Мойсей франкової поеми - це передусім людина, яка здійснює важку працю, всі свої сили й таланти спрямовуючи на національне відродження й розвиток («О Ізраїлю... Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав у незламнім завзятті, - підеш ти у мандрівку століть з мого духа печаттю. Але ні, не самого себе я у тобі кохаю, все найкраще, найвище, що знав, я у тебе вкладаю» [10, 237]), людина, яка цілковито ідентифікує свою особистість із нацією («Ти мій рід, ти дитина моя, ти вся честь моя й слава. В тобі дух мій, будуще моє, і краса, і держава» [Там само], «я без вибору став твій слуга без любові і туги» [Там само]). Нарешті, Мойсей франкової поеми (О. Забужко характеризує таку рису героя, як страждальність, з якою переживається пробудительство суб'єкта [11, 66]) любить свій народ «не лише за твою добру вдачу, а й за хиби та злоби твої, хоч над ними і плачу» [10, 238], він

дійсно звільняє свій народ («Із неволі в Міцраїм свій люд вирвав він, наче буря, і на волю спровадив рабів із тіснин передмур'я» [10, 216]). Отже, з такої рефлексії героя ми можемо зробити досить важливі висновки.

Перш за все, слід зазначити, що з погляду Франка ми бачимо образ героя не тільки як вказівки на національне минуле чи ознаки національного духу. Він, насамперед, здійснювач ідеалу, сучасний діяч, подвигом якого стають фактично усі дії, спрямовані на розвиток свого народу. Національний герой у рецепції Франка - це також людина, передусім ідейна, цілісна особистість, підпорядкована прагненню до встановлення національного порядку - Мойсей «все, що мав у житті, віддав, для одної ідеї, і горів, і яснів, і страждав, і трудився для неї» [10, 216]. Виходячи з цього, можна зрозуміти й інші означення поетом героєвих діянь. Серед найяскравіших з них - «собака, що гавкає раз в раз, щоби вона (Русь) не спала» [9, 184] (герой-пробуджувач, який не дає заснути й зупинитися в розвитку цілому народові, спонукаючи його до дій), «вічний революціонер, дух, що тіло рве до бою... за поступ, щастя, волю» [12,22], знаменитий Каменяр («Бо не герої ми і не богатирі, ні, ми невольники, хоч добровільно взяли на себе пута... на шляху поступу ми лиш каменярі» [12, 68]). Ці та інші слова Франка, присвячені національному поклику окремої людини, наводять на певні висновки.

Головний з них полягає в тому, що поезії І. Франка, хоча й не пов'язані так тісно з національним славним минулим, як у Т. Шевченка, роблять суттєвий внесок у розуміння героїзму українською традицією. Франко не тільки рефлексує з проблеми героїзму (пробуджувальний аспект має й Шевченків поет), він ще й відтворює та остаточно оформляє цілком оригінальний його тип - тип героя-пробуджувача, інтелектуала і поводи́ря народу, діяльність якого стає поштовхом для національного розвитку, а тому має сприйматися як зразок для всіх національних борців та їх праці (пробудительство стало своєрідною ознакою саме українського розуміння героїзму). Споріднене із франковим розуміння героїзму в сенсі пробудження національного висловлює й Леся Українка.

У поезіях Л. Українки привертає увагу передусім ідея героїзму інтелектуально-творчого, людини, яка дає цілому народу імпульси розвитку («До тебе, Україно, наша бездоляная мати, струна моя перша озветься... і пісня від серця полетить-іся» [13,20]). Поетове звернення до власної Батьківщини, пафос власного переймання за її страждання і перепони існування визначають розу-

міння героїзму Лесею Українкою. В її творах ми можемо виокремити його сенси як націотворчості та праці («Вставай, хто живий, в кого думка повстала! Година для праці настала!» [13, 52]), як поетового покликання, нероздільного з найістотнішими покликаннями нації («Ти побажай мені одваги й сили більше сповняти той великий заповіт, що я несу з собою на Україну» [13, 66]). Вплення уявлень про героїзм, згідно з поглядами Лесі Українки, яскраво репрезентує поема «Давня казка». В її тексті серед типових означень національного героя, по-перше, співець, призначення якого - розкрити духовний зміст національного життя: «Тее слово всім давало то розвагу, то пораду; слухачі співцю за тее ділом скрізь давали раду» [13, 258]. По-друге, і це, мабуть, найголовніше, образ поета тісно пов'язаний з образом цілого народу, що власне й робить його героєм: «Не поет, хто забуває про страшні народні рани, щоб собі на вільні руки золоті надіть кайдани!» [13, 277]. Власне, з такого пафосу вимальовуються і всі інші героєві характеристики, підпорядковані одному - служінню народу, тобто героїзму як праці і пробудженню.

Серед розглянутих аспектів українського розуміння національно-культурного героїзму (проаналізовано невелику, але репрезентативну складову цікавих для нас текстів) можна зробити

декілька висновків. Перший з них - констатація того, що героїзм є важливою темою національного філософування в українській традиції, яка через поезію увійшла до цілісної системи культури, стала її вагомим символом. Другий висновок - українська культура через самопізнання відтворила власні героїчні символи, що свідчать про її оригінальність та культурну особливість - символи минулої слави як основи сучасного і майбутнього розвитку нації (такою є символіка поезій Шевченка) та сучасної боротьби й національної творчості, які уособлює герой-пробуджувач Франка та Лесі Українки. Завдяки відтворенню цієї символіки ми можемо зрозуміти справжнє значення української поезії для побудови цілісної й несуперечливої філософії української національної ідеї, в якій, незважаючи на ідеологічні, суспільні та політичні розбіжності, формулюються значущі та загальні образи національного буття. Одним з них і є героїзм, аналіз якого переконує в його важливості і необхідності подальших досліджень в усіх основних сферах національної культури. Одна з них, розглянута в цій статті, репрезентувала оригінальність української думки, дійсну наявність українського як національного буття, що і є головним результатом дослідження будь-якої національної культури з огляду на її глибинні сутність та ідентичність.

*Х.Любнер*К. Нація: от забвения к возрождению.-М.: КАНЮН, 2001.-400 с.

2. *Орлова Э. А.* Культурная (социальная) антропология: Учебное пособие для вузов.- М.: Академический проект, 2004.- 480 с.

3. *Горський В. С.* Філософія в українській культурі (методологія та історія).- К.: Центр практичної філософії, 2001.-236 с.

4. *Франко І.* Поза межами можливого // Вивід прав України,-Л.: МП «Слово», 1991,-С. 71-77.

5. *Шевченко Т. Г.* Кобзар,- К.: Державне видавництво художньої літератури, 1961.- 608 с.

6. *Сміт Е. Д.* Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія.- К.: «К.І.С.», 2004,- 170 с

7. *Гравович Г.* Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка,- К.: Критика, 1998.- 208 с

8. *Carlyle T.* On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History,- Leipzig: Bernhard Tauchnitz, 1916.- 288 p.

9. *Франко І. Я.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах.- К.: Наукова думка, 1976,- Т. 2: Поезія.- 544 с.

10. *Франко І. Я.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах,- К.: Наукова думка, 1976.- Т. 5: Поезія.- 384 с

11. *Забужко О. С.* Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період.- К.: Основи, 1993,- 126 с

12. *Франко І. Я.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах.- К.: Наукова думка, 1976.- Т. 1: Поезія.- 503 с

13. *Українка Леся.* Вибрані твори.-К.: Дніпро, 1974.-631 с

R. Komarov

NATIONAL HEROISM AS THE OBJECT OF UKRAINIAN PHILOSOPHICAL THOUGHT: PROBLEM OF UNDERSTANDING IN THE POETICAL TEXT

National heroism as the object of interest in Ukrainian philosophy of a national idea and particulars of its understanding in this context are researched in the article. Works of T. Shevchenko, I. Franko, Lesya Ukrainka are examined as sources and patterns of the poetical reflection of a nation.